

УДК 811.161.2'271.1'342.41

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-30>

РЕГІОНАЛЬНА ОРФОЕПІЯ ГОЛОСНИХ: НОРМАТИВНІСТЬ І ДЕВІАЦІЇ

Дружинець Марія Львівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

mriiad68@gmail.com

orcid.org/0000-0001-8232-0216

Стаття присвячена українському усному мовленню на синхронному рівні, зокрема вимовним особливостям української мови. На основі соціопитування зроблено спробу визначення відсоткового рівня володіння орфоепією голосних, зокрема вимовою ненаголошених [e], [u], [o], початкового наголошеного [i] залежно від сфери діяльності респондентів, регіону України (Північна, Південна, Західна, Східна, Центральна). Указано важливі вимовні проблеми та визначено стійкі норми вимови голосних.

Мета дослідження – обґрунтувати нормативність та історичну органічність орфоепічної системи українського усного мовлення в діячності (писемні пам'ятки) та синхронії (мовлення сучасної української молоді в Україні).

Методи. Із загальнонаукових методів у дослідженні використовуються аналіз і синтез, індукція, дедукція, спостереження, таксономія (для класифікації орфоепічних явищ, зокрема слів, що представляють орфоепію звуків), кількісний аналіз (для визначення частотності дотримання орфоепічних норм і відсоткового показника володіння орфоепічними нормами), описовий метод (для узагальненої характеристики функціонування норм вимови в діячності та синхронії). У межах спеціальних лінгвістичних методів залучено порівняльно-історичний (для порівняння орфоепічних особливостей у синхронії (сучасної живої вимови) та діячності (відбиття в писемних пам'ятках)); зіставний (для виявлення специфіки орфоепічної картини в різних регіонах України); метод лінгвістичної географії (для визначення просторового функціонування орфоепічного явища).

Результати. У конкретно запропонованих словах при вимові ненаголошених голосних [e], [u], [o] та початкового наголошеного голосного [i] зустрічаються девіації, зумовлені впливом правопису, відсутністю теоретичних знань [в'єршник], [в'ид'єлка], [жит':а], [в'єрши на], [в'єсна], [в'єз'ін':а], [п'єр'єка], [ін' од' і], [з' оз' ул' а], [п'р' ом' ін':а] чи тільки відсутністю теоретичної бази [ус' м' іх' аїєц':а]

Висновки. Таким чином, слабкими нормами вважаємо норми вимови ненаголошеного [o] перед наголошеним [y] (володіють 35% усіх опитаних на теренах України), ненаголошеного [o] перед наголошеними [i] (31%), початкового наголошеного [i] (34%). Найкраще володіють опоненти нормами вимови ненаголошеного [e] (в'єсна, 72%) та ненаголошеного [e] в позиції між м'якими приголосними (усміхається, 48%), однак останню не вважаємо сильною нормою, і на Східній Україні її не дотримується жоден респондент, а норм ненаголошеного звуку [o] перед наголошеним [i], початкового наголошеного [i] зовсім не дотримуються на Західній і Східній Україні. Володіння орфоепією голосних в Україні розцінюється як слабка норма і становить 37%: вимовою ненаголошеного [u] – 40%; вимовою ненаголошеного [e] – 41%; вимовою ненаголошеного [e] як [eі] – 38%; вимовою ненаголошеного [o] – 30%; вимовою наголошеного початкового [i] – 34%. Надслабкою нормою для східного регіону вважається вимова ненаголошеного [e] як [eі], для західного – вимова ненаголошеного [u] як [u^ε], [e^ε], [e], тобто жоден респондент не відтворив вокальної асиміляції, що зумовлено впливом орфографії та є грубим порушенням норми.

Ключові слова: соціофонетичне опитування, стійкі норми вимови, регіональна вимова голосних, вимова молоді України.

THE REGIONAL ORPHOEOPY OF VOICES: NORMS AND DEVIATION

Druzhynets Maria Lvovna,

Candidate of Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian language

Odessa I. I. Mechnikov National University

mriiad68@gmail.com

orcid.org/0000-0001-8232-0216

The article is devoted to the Ukrainian oral speech at the synchronous level, in particular, the pronunciation features of the Ukrainian language. Based on the poll, an attempt to determine the level of knowing vowels was made, including the pronunciation of unstressed [e], [u], [o], initial stressed [i] depending on the sphere of activity of respondents and the region of Ukraine (North, South, West, East, Central). Important pronunciation problems and stable vowel norms are identified.

The purpose of the research is to substantiate the normativity and the historical organic nature of the orthoepy system of Ukrainian verbal speech in diachrony (written monuments) and synchrony (speaking of modern Ukrainian youth in Ukraine).

Methods. Analysis and synthesis are used in the study; induction; deduction; observation; taxonomy (for the classification of orthoepy phenomena, in particular words representing the orthoepy of sounds); quantitative analysis (to determine

the frequency of sticking to standards of orthoepy and the percentage of possession of orthoepy standards); descriptive method (for a generalized description of the functioning of the norms of pronunciation in diachrony and synchrony). Special linguistic methods including comparatively and historical (to compare orthoepy features in synchrony (modern living pronunciation) and diachrony (reflection in written memos; to study the historical roots of each demanding norm)); comparative (to identify the specificity of the picture of orthoepy in different regions of Ukraine); method of linguistic geography (to determine the spatial functioning of the orthoepy phenomenon).

Results. In specifically suggested words when pronouncing the unstated vowels [e], [u], [o] and initial vowel [i], there are deviations caused by the influence of spelling, lack of theoretical knowledge [véршник], [видéлка], [жум'á], [вeрши на], [вeсна], [вeз'ин:'a], [пeрýка], [íн'од' i], [з'оз'ýл' a], [пp'ом' ин:'a] or only in the absence of a theoretical base [yc'м'ixáжeц:'a].

Conclusions. Thus, we consider weak norms to pronounce unstressed [o] before stressed [y] (35% of all polled in Ukraine hold), unstressed [o] before stressed [i] (31%), initial stressed [i] (34%). Opponents who pronounce of the unstressed [e] (вeсна, 72%) and the unstressed [e] in the position between soft consonants (yc'м'ixáжeц'я, 48%) know the norms. But it is not considered to be a strong norm and is not respected in Eastern Ukraine by any respondent. The norms of unstressed [o] before stressed [i], initial stressed [i] are not observed at all in Western and Eastern Ukraine. Possession of the orthoepy of vowels in Ukraine is regarded as a weak norm and is only 37%: pronunciation of the unstressed [u] – 40%; pronunciation of the unstressed [e] – 41%; pronunciation of the unstressed [e] as [ei] – 38%; pronunciation unstressed [o] – 30%; pronunciation of the stressed initial [i] – 34%. The pronunciation of the unstressed [e] as [ei] is considered to be the weakest standard for the eastern region, the pronunciation of the unstressed [u] as [u^e], [e^u], [e] for the western region, so no respondent reproduced vocal assimilation due to the influence of spelling and is a gross violation of the norm.

Key words: socio-phonetic poll, stable pronunciation norms, regional vowel pronunciation, pronunciation of the Ukrainian youth.

Вступ

З утвердженням української мови як державної на території України розширилася сфера її використання, а це визначило появу чималої кількості помилок і знизило рівень мовної культури. Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення мовної культури як основи культури спілкування загалом, наприклад, це праці Н. Бабич, С. Бибик, Г. Волкотруб, О. Горбул, С. Єрмоленко, С. Караванського, Т. Ковалевської, О. Кубрак, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Пономарева, О. Сербенської, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Найбільше простежуються регулярні відхилення від кодифікованих правил в усному мовленні, що насамперед пов'язано зі слабкою чи нестійкою мовною нормою і висвітлено у розробках С. Бибик, С. Єрмоленко, Є. Карпіловської, Т. Космеди, Т. Коць, Л. Мацько, М. Пилинського, Л. Струганець, Г. Сюті, С. Чемеркіна та ін.

В усному мовленні часто порушується норма вимови голосних звуків: ненаголошених [и], [e], [o], наголошеного початкового [i]. Розглянемо орфоєпію кожного звука з урахуванням його позиції та діякронічної фіксації в писемних пам'ятках (в основі яких лежить фонетичний принцип правопису), що свідчать про історію кожної орфоєпічної норми. На підставі проведеного соціопитування та порівняння його результатів з історичними відомостями будемо виокремлювати слабкі (нестійкі, нестабільні) та сильні (стійкі, стабільні) норми. Слабкими вважатимемо норму, показник володіння якою молоддю становитиме менше 50%, відповідно сильними – 50% і більше.

1. Концептуальний апарат дослідження

Мета дослідження – обґрунтувати нормативність та історичну органічність орфоєпічної системи українського усного мовлення в діякронії (писемні пам'ятки) та синхронії (мовлення сучасної української молоді в Україні).

Мета передбачає такі **завдання**:

1) представити її діякронічну ретроспективу, простеживши історичне коріння кожної орфоєпічної норми голосних у писемних пам'ятках;

2) з'ясувати девіантні процеси в орфоєпічній системі сучасного українського усного мовлення;

3) на основі соціопитування проаналізувати орфоєпічний рівень мовлення українських респондентів на теренах України, виокремивши девіації та нормативність.

Актуальність дослідження визначається тим, що вивчення українського усного мовлення у соціофонетичному аспектах уможливує отримання знань про комплекс чинників, які впливають на нормативність / девіантність / деградаційність українського усного мовлення, та відкриває шляхи для обґрунтованого й усвідомленого унормування орфоєпічної системи, а отже, для вдосконалення мовлення як базового складника загальної комунікативної культури особистості та нації загалом.

Об'єкт дослідження – усне мовлення українців.

Предметом дослідження є соціофонетичні аспекти українського усного мовлення на рівні його звукових презентацій, що передбачають визначення рівня володіння орфоєпічними нор-

мами української літературної мови молоддю (представники різних локальних і соціальних сфер), зокрема орфоепією голосних у рідномовних словах: вимова ненаголошених [e], [и], [o]; початкового наголошеного [i].

Наукова новизна дослідження визначається спробою вивчення нормативності українського усного мовлення в його широкій локальній представленості, а також спробою вивчення рівня володіння кодифікованими нормами й укладання статистики типових помилок.

Методи. Із загальнонаукових методів у дослідженні використовуються аналіз і синтез, індукція, дедукція, спостереження, таксономія (для класифікації орфоепічних явищ, зокрема слів, що представляють орфоепію звуків), кількісний аналіз (для визначення частотності дотримання орфоепічних норм і відсоткового показника володіння орфоепічними нормами), описовий метод (для узагальненої характеристики функціонування норм вимови в діахронії та синхронії). У межах спеціальних лінгвістичних методів залучено порівняльно-історичний (для порівняння орфоепічних особливостей у синхронії (сучасна жива вимова) та діахронії (відбиття в писемних пам'ятках)); зіставний (для виявлення специфіки орфоепічної картини в різних регіонах України); метод лінгвістичної географії (для визначення просторового функціонування орфоепічного явища).

Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування – 250 записів, зафіксованих на аудіоносії (інформантами було обрано молодь Південної, Північної, Західної, Східної, Центральної України різного фаху (всього 250 осіб).

2. Соціофонетичний опис вимови голосних українцями

Ненаголошений [и] згідно із сучасними нормами вимови наближається: 1. до [и^e]: [зи^eмо́виї]; 2. до [e^u] перед складом із наголошеними [а]: [ле^uжва́р], 3. до [e^u] чи [e] перед складом із наголошеними [е]: [пе^uс'ме́н: и^eк, пeс'ме́н: и^eк], [ве^uдéлка, веде́лка]; 4. до [eⁱ] між м'якими приголосними: заєць [за́је'ц'].

Для визначення рівня володіння нормою вимови ненаголошеного [и] було запропоновано прочитати слова *вершник*, *виделка*, *життя*. На основі трьох прочитаних слів рівень володіння нормою вимови **ненаголошеного [и]** становить 40% (в Північній Україні (ПнУ) – 34%, Південній Україні (ПдУ) – 77%, Західній Україні (ЗхУ) – 0%, Східній Україні (СхУ) – 13%, Центральній Україні (ЦУ) – 17%).

У слові «вершник» маємо незначне наближення ненаголошеного [и] до [e], яке у слові *вершник* вимовляє 36% респондентів України (12% у ПнУ, 84% – ПдУ, 12% – ПнУ, 16% – СхУ, 68% – ЦУ) і жоден респондент ЗхУ не дотримується цієї орфоепічної норми. При вимові цього слова респонденти допускали одну девіацію – чітко без наближень вимовляли ненаголошений [и] [véршник]. Помилки допустили 64% українців (ПдУ – 16%, ПнУ – 88%, ЗхУ – 100%, СхУ – 84%, ЦУ – 32%). Слово «виделка» [vedéлка], [vi^edéлка] правильно вимовили 34% опитаних України (70% респондентів ПдУ, 20% – ПнУ, 18% – СхУ, 62% – ЦУ), знову всі західноукраїнські респонденти та деякі інформанти інших регіонів при вимові виходять за рамки орфоепічної норми та відтворюють орфографічні норми [видéлка]. У слові «життя» [и] наближається до [e] сильніше і позначається у транскрипції як [e^u] [же "т':á], але 51% українців (22% в ПдУ, 30% – ПнУ, 100% – ЗхУ, 14% – ЦУ, 94% – СхУ) вимовляють у цьому слові [и] згідно з нормами правопису [жит'т':á]. Вражає високий показник неволодіння нормою західноукраїнськими респонденти. Відхилення від норми пов'язані з впливом діалектної вимови, оскільки, як зазначає М. Лесюк, у діалектній вимові можна помітити сильне тяжіння [e] до [и], тоді як [и] до [e] майже не наближається (Лесюк, 2008: 22).

Проведемо паралелі з писемними пам'ятками: фіксація букви *e* на місці ненаголошеного [и], що свідчить про відповідну вимову ненаголошеного [и], зрідка трапляється у пам'ятці «Слово о полку Ігоревім»: *Володимeрь* (9), у Виголексинському збірнику XII – XIII ст.: *пeдe ревы* (5) (Соболевский, 1884: 98), у Київському Псалтирі XIV ст.: *блгволенeємь* (71) (Німчук, 1993: 15). Особливо часто це явище фіксується у пам'ятках XV – XVIII ст.: *нашеми* (Богд. XV, I, 290), *седить* (ОП, Київ., з., 119), *цебули* (АЖ., 1584, 77), *метрополита* (Пер. 33), *Чегерин* (АПГУ, II, 30) (Жовтобрюх, Русанівський, Скляренко, 1979: 263). Традиція передачі ненаголошеного [и] літерою *e* зрідка простежується в «Енеїді» І. Котляревського перед складом із наголошеним [а], [и]: *умераю* (V: 46), *помелився* (VI: 19), у граматиці О. Павловського перед наголошеним складом з [и]: *шипшина* (74), в альманасі «Русалка Дністрова» перед складом із наголошеними [о], [а]: *лебонь* (27), *заберає* (113), у словнику П. Білецького-Носенка перед наголошеним складом з [а], [и], [e]: *веш-*

някъ (74), шепшина (397), веделка (76), у журналі «Основа», зокрема у творах П. Куліша, у префіксі пре-, в корені -мир-, флексії -имо: *прекладає* (1861, № 11–12: 1), *Владимера* (1861, № 10: 92), *задзвонемо* (1862, № 1: 19), у творах Марка Вовчка: *седівъ, седіла, седіти*, у творах О. Стороженка: *шипшина* (1861 № 2: 18), *зъ прогаленами* (1861, № 2: 16), у творах Л. Глібова у коренях дієслів -бир-, -пир-: *убирайтеся* (1861, № 4: 60), *наперали* (1862, № 7: 62), у прислівниках *лебонь* (1861, № 6: 23), *леше* (1862, № 3: 43). І досить часто ця вимовна особливість передається у рукописах Т. Шевченка: у префіксі при- *предолыни* (II: 148); в коренях іменників, прикметників, дієслів – *Чегирині* (I: 341) *вешневый* (II: 39), *розлели* (II: 48); у суфіксах -учи, -ючи, -ячи, -вши дієприслівників – *йдуче* (II: 121), *лягаюче* (II: 121), *незводяче* (II: 113), *сказавши* (II: 139); у закінченні дієслів III ос. одн. майбутнього часу – *лазитиме* (II: 69); у кінці прислівників – *ніколе* (II: 107), *всюде* (II: 110) (Микитин, 1996: 37). Ненаголошений [и] позначається літерою *ы* послідовно: в «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *прывля* (7), *пльвѣ* (7), *выходять* (8), *бачышь* (8); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *добрый* (3), *сыротыну* (4), *мылостывый* (9), *вышенькы* (11). Вимова ненаголошеного [и] у граматиці Я. Головацького передається літерою *и* (*ы*): *отвыкнувъ* (189), *отнынѢ* (212), *мыти* (138) (Дружинець, 2016: 125).

Наступні зміни – зміни ненаголошеного [е], які О. Пономарів називає якісною редукацією і вважає, що вона стосується тільки ненаголошених [е], [о] (Пономарів, 2001: 23). **Ненаголошений [е]** згідно із сучасними нормами вимови, наближається до [и]: [*ve^usná*], сильніше наближається до [и] і передається в транскрипції як [и^e] перед складом із наголошеними [і], [и], [у], а перед складом із наголошеним [и] можемо мати і чистий [и]: [*вез'ін':а*], [*стиж'и на чи сти'ж'и на*], [*пир'ука*]. Ненаголошений [е], на думку Н. Тоцької, вимовляється як [и(е)] перед складом із наголошеними [у], [і], [и]: [*ни(е)сімо*], [*ни(е)су*], [*ни(е)сі*] (*несімо, несу, неси*); як [и] перед складом із наголошеним [и] при швидкому темпі мовлення: [*вид'и*], [*вил'икий*] (*веди, великий*); як [е(и)] перед складом з іншими голосними, особливо з [е]: [*че(и)кати*], [*ме(и)не*], [*не(и)сла*], [*не(и)сло*], [*суве(и)р'ен':іс'т'(и)*] (*чекати, мене, несла, несло, суверенність*) (Тоцька, 1993: 63). М. Наконечний зазначає, що при швидкій вимові ненаголошений [е] перед наголошеним [і] вимовляється як [и(і)]: [*ни(і)*

ч'ім'] (*печіть*) (Наконечний, 1951: 168). Між м'якими приголосними ненаголошений голосний [е] наближається до [і]: [*окра'је(и)ц'*] (*окраєць*) (Наконечний, 1969: 384). На думку В. Горпинича, ненаголошений голосний [е] між м'якими приголосними вимовляється як звук [и], близький до [і]: [*кор'єжу'ц'*] (Горпинич, 1992: 248).

За нашими спостереженнями, 38% опитаних вимовляють слово «вершина» згідно з нормою [*вири'іна*], [*виерши на*] (10% в ПнУ, 20% – ЗхУ, 10% – СхУ, але 58% – ЦУ, 90% – ПдУ), а решта виходять за рамки орфоепічної норми та відтворюють орфографічні норми [*верш'іна*]. У слові «весна» ненаголошений [е] наближається до [и] і 28% опитаних в Україні порушують це правило (22% в ПнУ, 38% – ЦУ, 16% – ПдУ, 28% – ЗхУ, 38% – СхУ), копіюючи написання [*весна*], інші респонденти вимовляють згідно з нормою – [*ве^uсна*]. Слово «везіння» [*вез'ін':а*], [*виз'ін':а*] правильно вимовили 37% українців (12% у ПнУ, 70% – ПдУ, 12% – ЗхУ, 18% – СхУ, 50% – ЦУ), а решта інформантів у мовленні відтворили написання [*вез'ін':а*]. Зазвичай у слові «перука» ненаголошений [е] вимовляється як [и^e] або [и]: [*пир'ука*] чи [*пир'ука*], проте 77% українських респондентів (94% у ПнУ, 58% – ПдУ, 86% – ЗхУ, 94% – СхУ, 64% – ЦУ) при вимові відтворюють правильні норми [*пер'ука*]. Рівень володіння нормою ненаголошеного [е] на основі слів *вершина, перука, весна, везіння* становить 41% в Україні (27% в ПнУ, 72% – ПдУ, 30% – ЗхУ, 24% – СхУ, 52% – ЦУ), переважно у мовленні домінують норми написання.

Ненаголошений [е] в позиції між м'якими приголосними наближається до [і], цю норму виділяємо окремо, оскільки представляє не позиційний алофон, як попередні звуки, а комбінаторний. На прикладі слова «*усміхається*» можна говорити про регіональний рівень володіння нормою, зокрема 38% усіх опитаних в Україні (64% у ПнУ, 52% – ПдУ, 10% – ЗхУ, 64% – ЦУ) вимовляють згідно з нормою ненаголошений [е] як [eⁱ]: [*ус'м'іха'је'ц':а*]. Однак жоден інформант Східної України цю норму не продемонстрував. У цій позиції, на думку М. Наконечного, допускається вимова [е] як [i^e] чи [i^u] (Наконечний, 1969: 384), але і так наближень ненаголошеного [е] не було в мовленні респондентів. Ненаголошений [е] здебільшого наближається до [и]. Як зазначає Н. Тоцька, перед складом із дальшим наголошеним голосним середнього чи низького підняття [е] змінюється менше,

а перед складом із наголошеним голосним високого підняття – наближається до [и]. При вимові ненаголошеного алофона [и] артикуляція дещо знижена і наближена до ненаголошеного [е] (Тоцька, 1970: 28).

Звернемося до історичної орфоєпії: буква *и* на місці *е*, що свідчить про вимову ненаголошеного [е] близько до [и], зрідка трапляється у писемних пам'ятках, що відбивали окремі фонетичні особливості південних слов'янських говорів, ще з XI ст.: *наречиси* (Ізб. 1073, 112), *на кристь* (157), *оучтила* (233) (Жовтобрюх, Русанівський, Скляренко, 1979: 263), хоч Г. Півторак зазначає, що протягом другої половини I тис. після Р.Х відбулося взаємне зближення ненаголошених голосних [е] – [и] (*весна, село*) (Півторак, 2014: 61). Літера *и* (*ы*) на місці ненаголошеного [е] часто зустрічається у пам'ятках пізнішого періоду, наприклад: *учителю, мучитилемь* (Єв., 1283) (Жовтобрюх, Русанівський, Скляренко, 1979: 263), *ожинися* (Єв. Верковича, XIV), *чирвоний* (Крех. Апостол, 1560), *Диниса* (Акт. кн. Полт. гор. ур. I: 53, 32), *канцелярией* (Л. Вел.: 31, 263), *на хрыбетъ* (К. Зіновієв, 226; Микитин, 1996: 157). Наведені факти свідчать про певне артикуляційно-акустичне зближення [е] з [и], що є нормою сучасної літературної вимови.

Зрідка простежується фіксація вимови [е] як [и], що передається на письмі літерою *и*, в «Енеїді» І. Котляревського перед наголошеним складом із [і] (*менѣ, I: 23*), у граматиці О. Павловського перед наголошеним складом з [і], [о] (*мыні, 87; чырвоный, 65*), в альманасі «Русалка Дністрова» перед наголошеним складом з [і] (*минѣ, 51*), у творах П. Куліша перед наголошеним складом з [и], [і], [о] (*мини, 1862, I: 36; тичи, 1862, I: 62; пиромѣ, 1861, 3: 13*). У переважній більшості прикладів засвідчено вживання літери *и* на позначення ненаголошеного [е] у словнику П. Білецького-Носенка перед наголошеним складом з [и], [і], [а], [о] (*видмідѣ, 76; ливиця, 208; селянський, 326; чирвонний, 390*) (Микитин, 1996: 37). Зрідка фіксується вимова ненаголошеного [е], наближеного до [и]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *почыні лы* (27), у «Кобзарі» Т. Шевченка – *сило* (39); у «Кобзарі» Є. Гребінки [е] передається літерою *и* (*ы*) перед наголошеним [і] лише в одному слові – *мыні* (42). І доволі часто ця вимовна особливість представлена у рукописах Т. Шевченка (*ришотки, I: 37; кошися, I: 26; тиче, II: 174; систри, I: 36*) (Микитин-Дружинець, 2009: 363).

Початковий наголошений **голосний [і]** вимовляється із призвуком до [и]>[і^и], або ж

взагалі переходить в [и] чи [и^и]: *інколи* [і^инколи], [і^инколи], [і^инколи]. У слові «іноді» початковий [і] є наголошеним, тому згідно з нормою [і] маємо вимовляти як [і^и], [и^и] або [и] [і^иноді], [і^иноді], [і^иноді], проте в 66% українців (82% в ПнУ, 24% – ПдУ, 100% – ЗхУ, 100% – СхУ, 24% – ЦУ) при вимові цього слова відчувається вплив правопису. Правопис є головним чинником нормування і регулювання не лише писемної форми літературної мови, а й усної: написання сприймалося та сприймається переважною більшістю носіїв літературної мови як норма вимови. Таким чином, правопис, у багатьох моментах не відбиваючи домінуючих у мові особливостей вимови, завжди впливав на неї. Тому усне мовлення під впливом орфографії набувало неорганічних для української мови рис, зокрема ці особливості стосувалися не лише звукового образу мовлення, а й сягали глибинних змін – фонемного рівня мови. Ще Ф. Шумлянський у розвідці про перший офіційний правописний документ висловлює незгоду з написанням *Ірод, іржа* та ін., посилаючись на словник Б. Грінченка, де ці слова подано з буквою *и*: «Тут можна вбачати непотрібну штучність: жива мова підганяється під правило. Якби ми навіть погодилися на цю штучність для зазначених вище прикладів, то ні в якому разі під це правило не можуть підійти такі слова: *иний, инш*» (Шумлянський, 1926: 107).

Початковий наголошений [і] передається буквою *и*: в «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *инша* (15), *ижь* (30); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *искры* (11), *иволга* (11), *инший* (18), у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *играшкы* (18), *игры* (43) (Дружинець, 2015: 70). Варто зазначити, що написання початкового *и* перед *н* було орфографічною нормою на початку ХХ ст. і формулювалося у «Найголовніших правилах українського правопису» (1918) (Огієнко, 2001: 364).

Ненаголошений **звук [о]** перед складом з [у], [і] в основі слова наближається до [у]: *розумниця* [ро^уз^ум^инец'а], [ру^уз^ум^инец'а], *борідка* [бо^ур'ідка]. Слово проміння [про^ум'ін':а] згідно з орфоепічною нормою вимовляється тільки 31% українців (74% респондентів ПдУ, 44% ЦУ, 38% ПнУ), чистий ненаголошений [о] вимовляють західноукраїнські та східноукраїнські мешканці. При дуже швидкій вимові ненаголошений [о] перед складом із наголошеним [у] може вимовлятися як [у] (*зозуля* [зу^ул'а]), це слово велика кількість респондентів ПдУ, а саме 80%, вимовляє правильно. В інших регіонах гірша ситуація: ПнУ – 8%, ЗхУ – 28%, ЦУ – 28%, 0% СхУ. Регіональний показник норми вимови ненаголошеного [о]

становить 30% (в ПнУ 23%, в ПдУ – 77%, у ЗхУ – 14%, ЦУ – 36%), нульовий показник володіння нормою в східноукраїнських респондентів.

Звернемось і до історичної довідки норми: літера у на місці ненаголошеного [о] зрідка наявна в пам'ятках XI–XIII ст.: у Святославовому збірнику 1073 р. – *оучистивъшес#* (38), у Євангелії Галицьким 1283 р. – *убрѣтоша* (Жовтобрюх, Русанівський, Скляренко, 1979: 298). Дуже рідко у пам'ятках нової української літературної мови фіксується у на місці ненаголошеного [о]. Це засвідчено єдиним прикладом *зузуля* (П: 111) у рукописах «Більшої книжки» Т. Шевченка; прикладами *унучка* (1861, № 11: 59), *унуки* (1862, № 2: 12) у творах О.Стороженка; *унучечку* (1862, № 1: 28) у творах Марка Вовчка (1862, № 1: 58). Не засвідчується вимова ненаголошеного [о], наближеного до [у], в «Марусі» Г.Квітки-Основ'яненка – *голубкою* (48), *голубочко* (85); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *гориты* (20); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *голубко* (23), *зозуля* (30), *голубьятко* (64) (Дружинець, 2015: 81), тобто домінує правописна традиція.

Висновки

Отже, в конкретно запропонованих словах при вимові ненаголошених голосних [е], [и], [о] та початкового голосного [и] зустрічаються девіації, зумовлені впливом правопису, відсутністю теоретичних знань [*вѣршиник*], [*видѣлка*], [*жит':а*], [*верши на*], [*весна*], [*вез'ін':а*], [*перука*], [*ін'од' і*], [*з'оз'ул' а*], [*пр'ом'ін':а*] чи тільки відсутністю теоретичної бази [*ус'м'іх'а жец':а*]

Таким чином, слабкими нормами вважаємо норми вимови ненаголошеного [о] перед наголошеним [у] (володіють 35% усіх опитаних на теренах України), ненаголошеного [о] перед наголошеними [і] (31%), початкового наголошеного [і] (34%). Найкраще володіють опоненти нормами вимови ненаголошеного [е] (весна, 72%) та ненаголошеного [е] в позиції між м'якими приголосними (усміхається, 48%), однак останню не вважаємо сильною нормою, і в Східній Україні її не дотримується жоден респондент, а норм ненаголошеного звуку [о] перед наголошеним [і], початкового наголошеного [і] зовсім не дотримуються в Західній і Східній Україні. Володіння орфоepією голосних в Україні розцінюється як слабка норма і становить 37%: вимовою ненаголошеного [и] – 40%; вимовою ненаголошеного [е] – 41%; вимовою ненаголошеного [е] як [eⁱ] – 38%; вимовою ненаголошеного [о] – 30%; вимовою наголошеного початкового [і] – 34%.

Надслабкою нормою для східного регіону вважається вимова ненаголошеного [е] як [eⁱ], для західного – вимова ненаголошеного [и] як [и^e], [e^u], [е], тобто жоден респондент не відтворив вокальної асиміляції, що зумовлено впливом орфографії та є грубим порушенням норми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горпинич В.А. Русско-украинский орфоэпический словарь. Киев : Освита, 1992. 254 с.
2. Дружинець М.Л. Українське усне мовлення за Кобзарями-першодруками Тараса Шевченка (1840), Петра Гулака-Артемівського (1877), Євгена Гребінки (1878). *Мова: Науковотеоретичний часопис з мовознавства*. 2016. № 26. С. 125–131.
3. Дружинець М.Л. Українське усне мовлення за першодруками харківських письменників. *Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи*. 2015. Вип. 2. С. 69–81.
4. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. Київ : Наук. думка, 1979. 367 с.
5. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. 328 с.
6. Микитин-Дружинець М.Л. Орфоepічний стандарт української мови: історія та реалії. *Записки з українського мовознавства*. 2009. Вип. 18. С. 363–369.
7. Микитин М.Л. Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші та приповідки, або теж прислів'я посполитые...» Климента Зіновієва. *Мова та стиль українського фольклору*. Київ : ІЗМН, 1996. С. 154–156.
8. Наконечний М.Ф. Орфоepічні норми та їх значення. *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика* / відп. ред. І.К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1969. С. 370–401.
9. Наконечний М.Ф. Фонетика. *Курс сучасної української літературної мови* / відп. ред. Л.А. Булахівський. Київ : Наук. думка, 1951. С. 126–287.
10. Німчук В.В. Українська мова в Київському псалтирі 1397 року. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 9–21.
11. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Наук. думка, 2001. 440 с.
12. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. Київ : ПАТ Віпол, 2014. 280 с.
13. Соболевский А. Очерки изъ истории русского языка. Б. м. и Б. и., 1884. Ч. 1. 156, 90 с.
14. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
15. Тоцька Н.І. Ненаголошені алофони голосних фонем української літературної мови (до питання про редукцію голосних). *Мовознавство*. 1970. № 4. С. 21–30.
16. Тоцька Н.І. Орфоepія. *Сучасна українська літературна мова* / за ред. А.П. Грищенка. Київ : Вища шк., 1993. С. 63–66.
17. Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук, видання 1921 року. Херсон, 1927. 56 с.

REFERENCES:

1. Horpynych V.A. (1992). Russko-ukraynysky orfoepychesky slovar [Russian-Ukrainian Orthoepic Dictionary]. Kyev, 254 p.

2. Druzhynets M.L. (2016). Ukrainske usne movlennia za Kobzariamy-pershodrukamy Tarasa Shevchenka (1840), Petra Hulaka-Artemovskoho (1877), Yevhena Hrebinky (1878) [Ukrainian Oral Speech by Kobzary, the first printers of Taras Shevchenko (1840), Peter Gulak-Artemovskiy (1877), Yevhen Hrebinka (1878)]. *Mova: Naukovo-teoretychnyi chasopys z movoznavstva*. № 26. P. 125–131.
3. Druzhynets M.L. (2015). Ukrainske usne movlennia za pershodrukamy kharkivskykh pysmennykiv [Ukrainian Oral Speech by First Printers of Kharkiv Writers]. *Mizhkulturna komunikatsiia: problemy ta perspektyvy*. Vyp. 2. P. 69–81.
4. Zhovtobriukh M.A., Rusanivskiy V.M., Skliarenko V.H. (1979). Istoriiia ukrainskoi movy. Fonetyka [Ukrainian Oral Speech by First Printers of Kharkiv Writers]. Kyiv, 367 p.
5. Lesiuk M. (2008). Movnyi svit suchasnoho halytskoho sela [The linguistic world of the modern Galician village]. Ivano-Frankivsk, 328 p.
6. Mykytyn-Druzhynets M.L. (2009). Orfoepichnyi standart ukrainskoi movy: istoriia ta realii [The Orthoepic Standard of the Ukrainian Language: History and Realities]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Vyp. 18. P. 363–369.
7. Mykytyn M.L. (1996). Vidbyttia narodnoho movlennia u folklorii zbirtsi “Virshi ta prypovisty, abo tezh prysloviiia pospolytye...” Klymentiiia Zinoviiieva [Reflection of national broadcasting in the folklore collection “Poems and parables, or also adverbs of the Commonwealth ...” by Klimentiy Zinoviiev]. *Mova ta styl ukrainskoho folkloru*. Kyiv. P. 154–156.
8. Nakonechnyi M.F. (1969). Orfoepichni normy ta yikh znachennia [Orthoepic norms and their values]. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Vstup. Fonetyka / vidp. red. I.K. Bilodid*. Kyiv. P. 370–401.
9. Nakonechnyi M.F. (1951). Fonetyka [Phonetics]. *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Vidp. red. L.A. Bulakhovskiy. Kyiv. P. 126–287.
10. Nimchuk V.V. (1993). Ukrainska mova v Kyivskomu psaltyri 1397 roku [The Ukrainian language in the Kyiv Psalter in 1397]. *Movoznavstvo*. № 5. P. 9–21.
11. Ohienko I. (2001). Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy [History of Ukrainian literary language]. Kyiv, 440 p.
12. Pivtorak H.P. (2014). Ukraintsi: zvidky my i nasha mova [Ukrainians: where do we and our language come from]. Kyiv. 280 p.
13. Sobolevskiy A. (1884). Ocherky iz istorii russkoho yazyka [Essays from the history of the Russian language]. B. m. y. B. y. Ch. 1. 156, 90 p.
14. Suchasna ukrainska mova (2001) [Modern Ukrainian language] / za red. O.D. Ponomarev. Kyiv, 400 p.
15. Totska N.I. (1970). Nenaholosheni alofony holosnykh fonem ukrainskoi literaturnoi movy (do pytannia pro redukt-siiu holosnykh) [Unstressed allophones of the vowel phonemes of the Ukrainian literary language (to the question of vowel reduction)]. *Movoznavstvo*. № 4. P. 21–30.
16. Totska N.I. (1993). Orfoepiia [Orthoepy]. *Suchasna ukrainska literaturna mova / za red. A.P. Hryshchenko*. Kyiv. P. 63–66.
17. Shumlianskyi F. (1927). Naiholovnishy pravyla ukrainskoho pravopysu Ukrainkoi Akademii Nauk vydannia 1921 roku [The most important rules of the Ukrainian spelling of the Ukrainian Academy of Sciences of 1921 edition]. Kherson, 56 p.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2020.
The article was received March 6, 2020.